

Пишненко Ірина Юрївна,
асистент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0009-0004-4380-7071

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ МОДЕЛЮВАННЯ ВБИВСТВ, ЗАМАСКОВАНИХ ПІД САМОГУБСТВО

RECONSTRUCTION OF THE VICTIM'S PSYCHOLOGICAL STATE AS AN ELEMENT OF MODELLING MURDERS DISGUISED AS SUICIDES

Анотація. У статті досліджується реконструкція психологічного стану потерпілого як один із важливих елементів криміналістичного моделювання вбивств, замаскованих під самогубство. Актуальність теми зумовлюється тим, що інсценування самогубства є поширеним способом приховування насильницьких злочинів проти життя, що створює суттєві труднощі для органів досудового розслідування під час встановлення реального механізму події. У таких кримінальних провадженнях зовнішні ознаки місця події можуть формувати хибне уявлення про добровільний характер смерті, що потребує використання комплексних криміналістичних підходів до дослідження обставин події. Одним із важливих напрямів такого дослідження є встановлення психоемоційного стану потерпілого, його життєвої ситуації, особистісних характеристик, поведінкових проявів та соціальних зв'язків у період, що передував настанню смерті.

У роботі обґрунтовується, що реконструкція психологічного стану потерпілого дозволяє встановити відповідність або невідповідність версії самогубства реальним особистісним і поведінковим характеристикам особи. Досліджено основні джерела інформації, що використовуються для такого відтворення, зокрема показання осіб із найближчого оточення потерпілого, матеріали особистого листування, цифрові комунікації, записи у соціальних мережах, результати судово-психологічних і судово-психіатричних досліджень, а також інші дані, які дозволяють встановити динаміку психоемоційного стану особи напередодні смерті. Особлива увага приділяється аналізу поведінкових змін, наявності або відсутності суїцидальних тенденцій, характеру соціальних контактів, життєвих планів та можливих психотравмуючих факторів.

Обґрунтовується значення комплексного підходу до реконструкції психологічного стану потерпілого, що передбачає поєднання криміналістичних, психологічних, судово-медичних та цифрових методів дослідження. Показано, що встановлення внутрішньої логіки поведінки потерпілого у період, що передував смерті, дозволяє більш об'єктивно оцінити обставини події, перевірити версію самогубства, виявити можливі ознаки інсценування та сформувані обґрунтовані слідчі версії. Наголошується, що реконструкція психологічного стану повинна розглядатися як складова криміналістичного моделювання події злочину та інтегруватися у загальну систему доказування поряд із дослідженням матеріальної обстановки місця події, слідової картини та механізму спричинення тілесних ушкоджень.

Зроблено висновок, що використання реконструкції психологічного стану потерпілого у процесі розслідування сприяє більш повному встановленню обставин підозрілих випадків

смерті, підвищує ефективність викриття інсценувань самогубства та розширює можливості криміналістичного аналізу у провадженнях про злочини проти життя.

Ключові слова: криміналістика, криміналістичне моделювання, психологічний стан потерпілого, інсценування самогубства, розслідування вбивств, слідчі версії, психологічна реконструкція, слідова картина, спеціальні знання, криміналістичний аналіз.

Abstract. This article examines the reconstruction of the victim's psychological state as one of the key elements of forensic modelling in cases of murder disguised as suicide. The relevance of the topic stems from the fact that staging a suicide is a common method of concealing violent crimes against life, which creates significant difficulties for pre-trial investigation authorities in establishing the actual mechanism of the incident. In such criminal proceedings, the external features of the crime scene may create a false impression of the voluntary nature of the death, which necessitates the use of comprehensive forensic approaches to investigating the circumstances of the incident. One of the key areas of such an investigation is establishing the victim's psychological and emotional state, their life situation, personal characteristics, behavioural patterns and social connections in the period leading up to their death.

The paper argues that reconstructing the victim's psychological state makes it possible to determine whether the suicide theory corresponds to, or is inconsistent with, the individual's actual personality and behavioural characteristics. The main sources of information used for such reconstruction have been examined, in particular the testimonies of individuals from the victim's immediate circle, personal correspondence, digital communications, social media posts, the results of forensic psychological and forensic psychiatric examinations, as well as other data that help establish the dynamics of the individual's psycho-emotional state in the days leading up to their death. Particular attention is paid to the analysis of behavioural changes, the presence or absence of suicidal tendencies, the nature of social contacts, life plans and possible psychotraumatic factors.

The importance of a comprehensive approach to reconstructing the victim's psychological state is demonstrated, involving a combination of forensic, psychological, forensic medical and digital investigative methods. It is demonstrated that establishing the internal logic of the victim's behaviour in the period preceding their death allows for a more objective assessment of the circumstances of the incident, verification of the suicide theory, identification of possible signs of a staged event, and the formulation of well-founded investigative theories. It is emphasised that the reconstruction of the psychological state should be regarded as a component of forensic modelling of the crime and integrated into the overall system of evidence alongside the examination of the physical environment of the crime scene, the evidence pattern and the mechanism of bodily injury.

It has been concluded that the use of psychological profiling of the victim during the investigation helps to establish the circumstances of suspicious deaths more fully, improves the effectiveness of detecting staged suicides, and expands the scope of forensic analysis in proceedings concerning offences against life.

Key words: forensic science, forensic modelling, the victim's psychological state, staged suicides, murder investigations, investigative theories, psychological reconstruction, crime scene evidence, specialist knowledge, forensic analysis.

Постановка проблеми. Розслідування вбивств, замаскованих під самогубство, належить до найбільш складних напрямів криміналістичної діяльності, оскільки в таких кримінальних провадженнях орган досудового розслідування стикається не лише з необхідністю встановлення фактичних обставин смерті особи, а й з подоланням спеціально сформованої хибної інформаційної картини події. Інсценування самогубства як спосіб приховування вбивства спрямоване на спотворення дійсного механізму злочину,

маскування насильницького характеру смерті, дезорієнтацію слідства та ускладнення виявлення особи, причетної до кримінального правопорушення. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання використання таких криміналістичних засобів пізнання, які дають можливість вийти за межі формального сприйняття зовнішніх ознак події та встановити її внутрішню логіку. Одним із таких засобів є реконструкція психологічного стану потерпілого, що дозволяє дослідити, наскільки версія добровільного позбавлення себе життя узгоджується з особистісними властивостями померлого, його психоемоційним станом, характером міжособистісних зв'язків, поведінкою напередодні смерті та загальною життєвою ситуацією.

Проблемність зазначеної тематики зумовлюється тим, що у практиці розслідування підозрілих смертей психологічний стан потерпілого нерідко оцінюється фрагментарно, без належної системності та без інтеграції таких даних у загальну модель події. У багатьох випадках основна увага зосереджується на судово-медичних показниках, матеріальній обстановці місця події та окремих зовнішніх ознаках, тоді як відомості про особистість потерпілого, його внутрішні переживання, поведінкові зміни, коло контактів, характер комунікації та можливий психологічний вплив з боку інших осіб не отримують належного криміналістичного осмислення. Наслідком цього може бути помилкове сприйняття інсценованої події як самогубства, невчасне висунення версії про вбивство, неправильне визначення напрямів розслідування та втрата важливої доказової інформації вже на початковому етапі кримінального провадження. Саме тому наукове обґрунтування реконструкції психологічного стану потерпілого як елемента моделювання вбивств, замаскованих під самогубство, є важливим як для розвитку криміналістичної теорії, так і для вдосконалення слідчої практики.

Сучасний стан розробки цієї проблематики характеризується міждисциплінарністю. Окремі її аспекти досліджуються у криміналістиці, судовій психології, судовій психіатрії, судовій медицині та кримінальному процесі. У криміналістичній науці значну увагу приділено питанням розслідування вбивств, приховування злочинів, інсценування окремих обставин події, криміналістичного моделювання, ситуаційного підходу, а також використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. У межах цих досліджень вироблено важливі положення щодо значення слідової картини, ролі особи потерпілого в механізмі злочину, особливостей формування та перевірки слідчих версій, однак питання саме реконструкції психологічного стану потерпілого як самостійного елемента криміналістичного моделювання інсценованих самогубств ще не отримало належного комплексного висвітлення.

Певний науковий доробок у цій сфері сформовано в межах праць, присвячених розслідуванню доведення до самогубства, виявленню ознак інсценування, використанню спеціальних знань у кримінальному провадженні, а

також проведенню посмертних психологічних досліджень. Разом із тим у більшості наукових джерел акцент робиться або на кримінально-правових ознаках відповідних діянь, або на окремих процесуальних і тактичних аспектах розслідування. Значно рідше реконструкція психологічного стану розглядається як складова цілісної криміналістичної моделі події, що повинна співвідноситися з матеріальними слідами, обстановкою місця події, механізмом спричинення тілесних ушкоджень, цифровими слідами, характером комунікації потерпілого та поведінкою осіб із його найближчого оточення. Саме відсутність такої інтегрованої моделі й зумовлює наукову проблему.

Додатково слід зазначити, що у вітчизняній криміналістиці питання психологічної реконструкції особи померлого переважно розглядається через призму залучення спеціаліста або експерта, тоді як методичні засади використання відповідної інформації самим слідчим у процесі побудови, перевірки та коригування версій залишаються недостатньо деталізованими. Потребують подальшого опрацювання джерела інформації для такої реконструкції, критерії оцінки суцільної спрямованості поведінки, способи виявлення невідповідності між психологічним профілем потерпілого та обстановкою місця події, а також алгоритми інтеграції результатів психологічного аналізу у загальну систему доказування. Окремого дослідження потребує і питання використання цифрового середовища як джерела відомостей про емоційний стан потерпілого, його наміри, соціальні зв'язки, страхи, конфлікти та поведінкові зміни напередодні смерті.

Таким чином, стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність окремих теоретичних положень, що створюють підґрунтя для її дослідження, однак не забезпечують цілісного криміналістичного підходу до реконструкції психологічного стану потерпілого саме у провадженнях щодо вбивств, замаскованих під самогубство. Зазначена тематика залишається недостатньо систематизованою, а існуючі напрацювання потребують подальшого узагальнення, конкретизації та адаптації до потреб практики досудового розслідування. Це зумовлює необхідність поглибленого наукового аналізу реконструкції психологічного стану потерпілого як важливого елемента криміналістичного моделювання, здатного підвищити ефективність виявлення інсценувань, забезпечити правильну інтерпретацію обставин смерті та сприяти встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Метою статті є комплексне дослідження реконструкції психологічного стану потерпілого як елемента криміналістичного моделювання вбивств, замаскованих під самогубство, з метою визначення її пізнавального значення у встановленні дійсного характеру смерті, з'ясування основних джерел інформації для відтворення психоемоційного стану особи напередодні смерті, виявлення критеріїв співвіднесення психологічних характеристик потерпілого з обстановкою місця події та іншими елементами слідової картини, а також обґрунтування

значення такої реконструкції для формування, перевірки та коригування слідчих версій у кримінальних провадженнях щодо підозрілих випадків смерті.

Виклад основного тексту. Реконструкція психологічного стану потерпілого як елемент моделювання вбивств, замаскованих під самогубство, посідає важливе місце у сучасній криміналістичній теорії та практиці, оскільки саме через встановлення внутрішньої логіки поведінки особи напередодні смерті можливо істотно наблизитися до правильного розуміння механізму події, її дійсного характеру та ролі інших осіб у настанні летального наслідку. У провадженнях цієї категорії зовнішня картина нерідко створює враження добровільного позбавлення себе життя, однак таке враження може бути результатом цілеспрямованої діяльності злочинця, який шляхом формування відповідної обстановки, зміни положення тіла, залишення певних предметів, записів або інших слідів прагне надати вбивству ознак самогубства. За таких умов традиційного аналізу матеріальної слідової картини часто виявляється недостатньо, оскільки інсценування, особливо ретельно підготовлене, може частково імітувати типові ознаки суїцидальної події. Саме тому особливого значення набуває звернення до особистості потерпілого, його психоемоційного стану, життєвої ситуації, характеру міжособистісних зв'язків, домінуючих переживань, планів на майбутнє, звичних моделей реагування на стрес і конфлікт, а також до тих змін у поведінці, які могли передувати смерті.

У криміналістичному аспекті реконструкція психологічного стану потерпілого становить не ізольовану дію, а складову ширшого процесу моделювання події злочину. Йдеться про інтелектуальне відтворення найбільш імовірного механізму розвитку подій, у межах якого особистість потерпілого розглядається не лише як пасивний носій слідів або об'єкт злочинного посягання, а як активний елемент життєвої ситуації, чия поведінка, емоційні реакції, внутрішні конфлікти, способи прийняття рішень і взаємодія з оточенням можуть дати ключ до розуміння істинної природи смерті. Якщо при реальному самогубстві поведінка особи, її внутрішній стан, характер підготовчих дій і зовнішня обстановка зазвичай перебувають у певному логічному зв'язку, то при інсценуванні такий зв'язок часто виявляється порушеним. Злочинець може досить переконливо відтворити окремі матеріальні ознаки, однак йому значно складніше штучно відтворити психологічну достовірність події, оскільки для цього необхідно врахувати глибинні особливості особистості потерпілого, його попередню поведінку, характер соціальних зв'язків і ті психологічні передумови, які реально здатні привести людину до самознищення.

Реконструкція психологічного стану потерпілого передбачає встановлення того, чи мав він суїцидальні думки, наміри, установки або емоційний стан, що міг сприяти добровільному позбавленню себе життя, а також чи існували об'єктивні та суб'єктивні чинники, які могли призвести до такого рішення

[1]. Водночас не менш важливим є встановлення обставин, що спростовують подібну можливість. Саме ця подвійна спрямованість дослідження є надзвичайно важливою, оскільки слідство не повинно підміняти аналіз пошуком лише тих даних, які підтверджують версію самогубства, або лише тих, що її заперечують. Йдеться про побудову цілісної моделі особистості та її стану в конкретний період часу, тобто незадовго до смерті. Така модель має формуватися на підставі всебічного вивчення особистісних рис потерпілого, його життєвого досвіду, стресостійкості, способу подолання конфліктів, психічного здоров'я, соціального статусу, професійної діяльності, сімейного становища, кола спілкування, наявності боргових або правових проблем, фактів насильства щодо нього, пережитих принижень, психологічного тиску, шантажу, ізоляції, тривалого цькування або інших психотравмуючих впливів.

Особливу цінність у межах такої реконструкції має виявлення загальної життєвої спрямованості потерпілого напередодні смерті. Якщо особа активно планувала подальше життя, мала професійні, сімейні або особисті перспективи, обговорювала майбутні події, здійснювала дії, спрямовані на реалізацію довгострокових намірів, то це може суперечити версії раптового або обдуманого самогубства. До таких дій можуть належати купівля квитків, планування поїздок, призначення зустрічей, оформлення документів, здійснення значущих покупок, навчальні або робочі плани, домовленості з близькими, турбота про дітей, тварин, майно, участь у проєктах, фінансові кроки, що мають сенс лише за умови очікування подальшого життя. Водночас необхідно враховувати, що наявність зовнішньої активності сама по собі не завжди виключає суїцидальний ризик, оскільки окремі особи можуть приховувати внутрішню кризу. Тому значення має не одиничний факт, а сукупність ознак, їх сталість, узгодженість між собою та співвіднесення з іншими даними.

Реконструкція психологічного стану потерпілого повинна охоплювати не лише період безпосередньо перед смертю, а й ширший часовий проміжок, необхідний для виявлення динаміки змін у психоемоційній сфері. Важливо встановити, чи були в особи раніше депресивні епізоди, висловлювання про небажання жити, самоушкодження, спроби суїциду, звернення по психологічну або психіатричну допомогу, різкі перепади настрою, соціальне відчуження, зловживання алкоголем або психоактивними речовинами, втрата інтересу до повсякденного життя, страхи, відчуття безвиході, тяжке переживання провини або сорому. Водночас слід розрізняти реальні ознаки суїцидального стану та ситуативні емоційні реакції, які не мають критичного характеру. Людина може переживати конфлікт, образу, втрату, сильне нервово напруження, однак це не означає, що вона схильна до самогубства. Для криміналістично значущого висновку потрібно встановлювати не просто факт негативних емоцій, а їх інтенсивність, тривалість, глибину, поєднання з іншими ризиковими ознаками та конкретну поведінкову реалізацію.

У цьому контексті надзвичайно важливим є дослідження комунікативної поведінки потерпілого. Особа, яка перебуває у тяжкому психологічному стані, нерідко змінює характер спілкування, рідше виходить на зв'язок, демонструє емоційну відстороненість, втрачає інтерес до взаємодії, використовує у повідомленнях тематику прощання, безнадії, самозвинувачення, непотрібності або завершення життєвого шляху. Водночас ці прояви не є універсальними, а тому їх необхідно оцінювати з урахуванням індивідуального стилю спілкування конкретної особи. Для однієї людини емоційна закритість є звичною моделлю поведінки, тоді як для іншої різке скорочення контактів або сухість у повідомленнях може бути нетиповою і значущою ознакою внутрішньої кризи. Аналіз листування, телефонних контактів, голосових повідомлень, соціальних мереж, історії пошуку в мережі Інтернет, цифрових нотаток, чернеток, фото, відео та інших цифрових слідів дає змогу встановити не лише змістовий бік комунікації, а й її ритм, емоційний тон, інтенсивність і зміни у поведінці потерпілого.

Суттєве значення для реконструкції психологічного стану має встановлення характеру відносин потерпілого з найближчим оточенням [2]. Насамперед ідеться про сімейні відносини, інтимні зв'язки, коло друзів, професійне середовище, конфлікти з сусідами, співробітниками або особами, з якими потерпілого пов'язували фінансові чи майнові питання. У провадженнях щодо вбивств, замаскованих під самогубство, саме найближче оточення нерідко є джерелом не лише інформації, а й потенційної загрози. Особа, яка могла бути зацікавлена у смерті потерпілого, часто водночас належить до числа тих, хто найкраще знав його психологічні особливості, звички, страхи, слабкі місця та життєві проблеми. Саме тому показання близьких осіб повинні оцінюватися критично, у зіставленні з іншими джерелами. Надмірна категоричність у твердженнях про нібито суїцидальні нахили потерпілого, спроби сформувати однозначний образ психічно нестійкої людини, акцентування лише на негативних сторонах життя при замовчуванні позитивних, суперечності між словами різних осіб, а також невідповідність цих тверджень матеріалам листування, поведінковим даним або іншим доказам можуть бути важливими індикаторами маніпулятивного впливу на слідство.

Реконструкція психологічного стану потерпілого має тісний зв'язок із дослідженням віктимологічних характеристик особи. Потрібно з'ясувати не лише чи був потерпілий уразливим у психологічному аспекті, а й чи міг він перебувати у відносинах залежності, підпорядкування, страху, емоційної прив'язаності або економічної залежності від іншої особи. У випадках, коли вбивство маскується під самогубство, особливої уваги потребують ситуації тривалого домашнього насильства, психологічного контролю, приниження, ревнощів, газлайтингу, шантажу інтимними матеріалами, фінансового тиску, погроз щодо дітей або родичів. За таких умов психологічний стан потерпілого може бути надзвичайно

виснаженим, однак це не завжди означає суїцидальну готовність. Навпаки, іноді особа демонструє страх перед конкретним кривдником, прагне розірвати стосунки, шукає захисту, планує звернення до поліції, радиться з близькими щодо безпечного виходу із ситуації. У такому разі зовнішня версія самогубства має оцінюватися особливо ретельно, оскільки смерть може бути наслідком умисного усунення особи, яка становила загрозу для викриття кривдника.

Важливим напрямом реконструкції є аналіз передсмертної активності потерпілого у фізичному просторі. Потрібно встановити маршрути переміщення, звичні місця перебування, обставини останнього дня, осіб, з якими він контактував, зміст цих контактів, характер покупок, користування транспортом, банківськими сервісами, мобільним телефоном, камерами спостереження, пропускними системами, геолокаційними даними та іншими джерелами інформації. Такі відомості дають змогу не лише відновити хронологію подій, а й оцінити поведінкову логіку потерпілого [3]. Для особи, яка готується до самогубства, у певних випадках характерні завершення справ, прощальні контакти, наведення порядку в речах, відмова від планів на найближче майбутнє, позбавлення цінного майна, зміна звичайного ритму життя. Однак ці ознаки не є універсальними і тому повинні оцінюватися не шаблонно, а в контексті конкретної особистості. Якщо ж останні дії потерпілого свідчать про звичайну або конструктивну життєву активність, орієнтовану на продовження повсякденного життя, це може ставити під сумнів версію самогубства.

Окрему роль відіграє аналіз письмових та цифрових текстів, які могли бути створені потерпілим. Йдеться не лише про можливу передсмертну записку, а й про особисті нотатки, щоденники, електронні чернетки, записи у телефоні, публікації у соціальних мережах, коментарі, повідомлення, запити у пошукових системах. У випадку виявлення записки необхідно досліджувати не тільки її матеріальні ознаки, авторство та умови створення, а й її психологічну достовірність. Зміст, стиль, словниковий запас, характер висловлювань, наявність нехарактерних фраз, юридичних або побутових деталей, які не відповідають особистості потерпілого, можуть свідчити про стороннє походження документа або його примусовий характер. Потрібно також зіставляти зміст записки з фактичними обставинами життя потерпілого. Надмірна схематичність, незвична лаконічність, відсутність індивідуальних звернень, невідповідність справжнім конфліктам або перебільшена драматичність інколи вказують на спробу створити штучне враження про самогубство. Водночас слід уникати поспішних висновків, оскільки реальні суїцидальні повідомлення можуть бути дуже різними за формою. Саме тому значення має комплексна оцінка у зв'язку з іншими доказами.

Суттєвим елементом реконструкції є встановлення рівня психофізіологічної здатності потерпілого до самостійного вчинення дій, які нібито призвели до смерті. Йдеться про співвіднесення психологічного стану з фізичними

можливостями, медичним станом, больовим порогом, наявністю сп'яніння, медикаментозного впливу, тілесних ушкоджень, хронічних хвороб, страхів, фобій або особистісних бар'єрів. Наприклад, якщо спосіб нібито самогубства потребував значної рішучості, терпимості до болю, спеціальних знань або складної підготовки, а потерпілий за своїм психологічним профілем, фізичним станом чи поведінковими звичками був до цього не схильний, така невідповідність може мати важливе доказове значення. Аналіз способу смерті повинен співвідноситися з особистісною структурою потерпілого, а не розглядатися ізольовано. Особа з вираженою тривожністю, страхом болю, схильністю уникати ризиків, низьким рівнем самостійності та залежною поведінкою навряд чи обере складний, технічно витончений або особливо травматичний спосіб позбавлення себе життя без будь-яких попередніх індикаторів.

У межах криміналістичного моделювання особливе значення має зіставлення психологічної моделі потерпілого з обстановкою місця події. Потрібно встановити, чи відповідає стан приміщення, розташування речей, спосіб підготовки, вибір місця, часу та засобів тій поведінці, яку можна було б очікувати від конкретної особи. Якщо, наприклад, потерпілий був надзвичайно охайним, уважним до приватності, уникав демонстративності, не мав схильності до театралізації власних переживань, а місце події має виразно показовий, демонстративний, штучно організований характер, то ця обставина може бути криміналістично значущою. Так само слід звертати увагу на те, чи був спосіб нібито самогубства психологічно типовим для даної особи з урахуванням її віку, статі, культурного середовища, життєвого досвіду, релігійних переконань, ставлення до тіла, страху перед стражданням і попередніх висловлювань на тему смерті.

Необхідно наголосити, що реконструкція психологічного стану потерпілого не зводиться до побутової характеристики на зразок спокійний, конфліктний чи замкнений. Йдеться про глибший аналітичний процес, що передбачає виявлення стійких рис особистості та ситуативних змін, їх співвіднесення з конкретною життєвою ситуацією і з обставинами смерті. Тому важливо розмежовувати базові риси характеру і тимчасові емоційні реакції. Наприклад, імпульсивність як стійка риса може мати інше значення, ніж короткочасний емоційний зрив у відповідь на конфлікт. Підвищена тривожність може бути звичним фоном особистості, але не свідчити про суїцидальні тенденції. Натомість різка втрата інтересу до дітей, роботи, звичних занять, відмова від комунікації та поява прощальної риторики на тлі попередньої емоційної стабільності можуть мати суттєво інше значення. Саме така диференційована оцінка становить основу криміналістично значущої реконструкції.

Особливе місце в цій роботі посідає використання спеціальних знань. Судовий психолог, психіатр, судовий медик, фахівець з комп'ютерно технічних досліджень, експерт з аналізу почерку, лінгвіст, а за потреби й інші спеціалісти

можуть надати висновки, без яких неможливо сформувати науково обґрунтовану модель психічного стану потерпілого [4]. Судово психологічне дослідження у таких випадках орієнтоване не на безпосереднє спостереження за живою особою, а на ретроспективний аналіз за опосередкованими даними. Це зумовлює особливі вимоги до якості вихідної інформації. Чим повніше слідство збере відомості про особистість потерпілого, тим більш аргументованим буде експертний висновок. Саме тому слідчий повинен не формально збирати характеристики, а цілеспрямовано виявляти відомості про звичний психоемоційний стан людини, її реакції у конфліктах, ціннісні орієнтації, страхи, способи прийняття рішень, ставлення до смерті, релігійні чи моральні обмеження, попередні кризові періоди та способи їх подолання.

У зарубіжній та вітчизняній практиці дедалі більшого значення набуває метод психологічної аутопсії, суть якого полягає у ретроспективній реконструкції внутрішнього стану померлого на основі максимально широкого кола джерел. У криміналістичному плані цей метод цінний тим, що дозволяє поєднати психологічний аналіз із доказовою логікою розслідування. Він не дає механічної відповіді на питання, чи було самогубство, але дозволяє визначити, наскільки версія добровільного позбавлення життя узгоджується з особистістю померлого, його життєвою ситуацією та поведінкою. Власне, завдання слідства полягає не в тому, щоб перекласти вирішення питання на експерта, а в тому, щоб інтегрувати експертні висновки у загальну систему доказів, співвідносячи їх із матеріальною обстановкою місця події, медичними даними, показаннями свідків, цифровими слідами та іншими результатами слідчих і процесуальних дій.

Реконструкція психологічного стану потерпілого має особливе значення у випадках, коли злочинець використовує знання про жертву для побудови правдоподібного інсценування. Наприклад, знаючи про пережиту потерпілим депресію, конфлікт у родині, борги або попередні висловлювання про втому від життя, злочинець може намагатися подати смерть як закономірний наслідок цих обставин. Однак саме тут потрібен найретельніший аналіз, оскільки наявність окремих кризових факторів не дорівнює наявності суїцидального наміру. Більшість людей навіть за тяжких життєвих умов не позбавляють себе життя. Тому криміналістичне значення має не сам по собі факт кризи, а те, як особа її переживала, які ресурси мала, до кого зверталася по допомогу, чи намагалася змінити ситуацію, чи планувала захисні дії, чи демонструвала ознаки безпорадності, чи, навпаки, зберігала активну життєву позицію. Якщо потерпілий активно шукав вихід, звертався по підтримку, документував погрози, консультувався з юристами, лікарями або друзями, це може свідчити про його орієнтацію на збереження життя та зміну ситуації, а не на самознищення.

Необхідно також враховувати ризик когнітивних помилок під час оцінки психологічного стану потерпілого. Після смерті оточення нерідко починає

інтерпретувати будь-які висловлювання або емоційні реакції як попередження про можливе самогубство, хоча за життя вони могли сприйматися як звичайні скарги, емоційні виплески або ситуативне невдоволення. Така ретроспективна перебудова сприйняття може спотворювати слідчу картину. Тому отримані від свідків відомості необхідно перевіряти шляхом зіставлення з конкретними фактами, документами, цифровими даними, медичною інформацією та поведінковими проявами, зафіксованими до смерті. Аналогічно слід критично ставитися до спрощених тверджень, що людина ніколи б не вчинила самогубства, оскільки такі категоричні оцінки часто базуються на емоційному сприйнятті, а не на знанні реального внутрішнього світу особи. Криміналістичний аналіз має уникати крайнощів і спиратися на систему взаємопов'язаних даних.

У провадженнях щодо вбивств, замаскованих під самогубство, реконструкція психологічного стану потерпілого виконує не лише пізнавальну, а й версійну функцію. На її основі слідчий може будувати, перевіряти і коригувати слідчі версії. Якщо зібрані дані свідчать про високий рівень життєвої активності потерпілого, наявність чітких планів, відсутність суїцидальних ознак, страх перед конкретною особою, спроби уникнути насильства, раптове припинення контактів у нелогічний момент, це створює підґрунтя для версії про насильницьку смерть із подальшим інсценуванням [5]. Якщо ж особа тривалий час перебувала у тяжкому психічному стані, висловлювала наміри піти з життя, вчиняла підготовчі дії, а обстановка місця події і судово медичні дані з цим узгоджуються, версія самогубства може отримувати додаткове підтвердження. Однак навіть у такому разі не можна відкидати можливість доведення до самогубства або використання стану особи іншими людьми для приховування злочину.

Для практики розслідування надзвичайно важливим є своєчасне проведення дій, спрямованих на збереження інформації про психологічний стан потерпілого. Цифрові дані можуть бути швидко видалені, листування змінене, акаунти заблоковані, свідки можуть втратити точність спогадів або узгодити показання між собою. Тому вже на початковому етапі необхідно вживати заходів до вилучення електронних пристроїв, фіксації вмісту комунікацій, отримання даних від операторів зв'язку, встановлення кола контактів, допиту найближчих осіб, витребування медичної документації, характеристик, записів із камер спостереження та інших джерел. Успішність реконструкції значною мірою залежить від темпу та повноти первинного збору інформації. Якщо такі дані втрачені, подальше відтворення психологічної картини стає менш точним і більш залежним від суб'єктивних оцінок.

Крім того, реконструкція психологічного стану потерпілого дозволяє глибше зрозуміти поведінку ймовірного злочинця. Особа, яка інсценує самогубство, зазвичай орієнтується на певний образ жертви, який вона намагається нав'язати слідству [6]. Аналіз того, які саме риси потерпілого були використані

для побудови цієї версії, може вказувати на близькість злочинця до жертви, рівень обізнаності про її життя, психологічні слабкості та конфлікти. Якщо інсценування спирається на дуже специфічні особисті обставини, це може свідчити про причетність особи з вузького кола довіри. Якщо ж воно побудоване грубо, стереотипно і не враховує реального психологічного профілю потерпілого, це може вказувати на поверхове знання його особистості. Таким чином, модель психологічного стану потерпілого опосередковано допомагає й у побудові моделі злочинця.

У теоретичному плані реконструкція психологічного стану потерпілого як елемент моделювання вбивств, замаскованих під самогубство, відображає загальну тенденцію сучасної криміналістики до інтеграції матеріальних і нематеріальних джерел інформації. Смерть людини не може оцінюватися лише крізь призму механічних слідів. За кожною подією стоїть складна система людських відносин, психологічних процесів, мотивів, конфліктів, страхів, залежностей і рішень. Тому криміналістичне пізнання повинно поєднувати огляд місця події, експертне дослідження тіла, аналіз речових доказів і документів із глибоким вивченням особистості потерпілого. Саме це дає змогу не просто констатувати наявність певних зовнішніх ознак, а зрозуміти, чи є вони природним продовженням життєвої та психологічної логіки конкретної особи.

Висновки. Отже, реконструкція психологічного стану потерпілого є одним із найбільш важливих і водночас складних елементів моделювання вбивств, замаскованих під самогубство. Її значення полягає у можливості відтворити внутрішню картину життя людини напередодні смерті, виявити наявність або відсутність суїцидальних передумов, оцінити психологічну достовірність обстановки місця події, встановити зв'язок між поведінкою потерпілого та матеріальними слідами, а також виявити ознаки зовнішнього впливу, примусу, насильства або прихованої конфліктної взаємодії. Така реконструкція не може будуватися на припущеннях чи стереотипах. Вона вимагає системності, доказовості, міждисциплінарного підходу, залучення спеціальних знань і критичної оцінки кожного джерела інформації. Саме завдяки цьому вона перетворюється на дієвий інструмент викриття інсценувань, перевірки слідчих версій і встановлення об'єктивної істини у провадженнях щодо підозрілих випадків смерті.

Перелік використаних джерел:

1. Бондаренко О. Г., Гольдберг Н. О. Розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: монографія / за заг. редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Заросила та доктора юридичних наук М. І. Зубрицького. Київ: «Видавництво Людмила», 2025. 220 с.

2. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256–265.

3. Єфімов М. М. Є 91 Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

4. Замула Б.А. Встановлення події вбивства як обставина, що підлягає встановленню на початковому етапі розслідування вбивств, учинених іноземцями на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. №4, 2020. С. 303–306.

5. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практичний посібник / [Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін.] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.

6. Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності. Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. монографія. Запоріжжя: Дике Поле, 1999. С. 27–31.

References:

1. Bondarenko, O. H., & Holdberh, N. O. (2025). Rozsliduvannia zapodiiannia tiazhkykh tilesnykh ushkodzhen, shcho sprychynyly smert poterpiloho: monohrafiia [Investigation of causing severe bodily injuries that caused the death of the victim: monograph] (V. O. Zarosylo & M. I. Zubrytskyi, Eds.). Liudmyla.

2. Vuima, A. H. (2021). Uchast spetsialistiv u provedenni ohliadu mistsia podii pid chas rozsliduvannia vbyvstva [Participation of specialists in conducting the inspection of the scene during the murder investigation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 93(2), 256–265.

3. Yefimov, M. M. (2022). Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv kryminalnykh pravoporushen: pidruchnyk [Methodology of investigation of certain types of criminal offenses: textbook]. Bila K. O.

4. Zamula, B. A. (2020). Vstanovlennia podii vbyvstva yak obstavyna, shcho pidliahaie vstanovlenniu na pochatkovomu etapi rozsliduvannia vbyvstv, uchynenykh inozemtsiamy na terytorii Ukrainy [Establishing the event of murder as a circumstance to be established at the initial stage of investigation of murders committed by foreigners on the territory of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (4), 303–306.

5. Tytarenko, T. M., Dvornyk, M. S., Klymchuk, V. O., et al. (2019). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii vidnovlennia osobystosti pislia travmatychnykh podii: praktychnyi posibnyk [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events: practical guide] (T. M. Tytarenko, Ed.). Imeks-LTD.

6. Synieokyi, O. V. (1999). Planuvannia ta orhanizatsiia rozsliduvannia kryminalnykh sprav pro umysni vbyvstva, yaki skoieni v umovakh neochevydnosti: monohrafiia [Planning and organization of investigation of criminal cases of intentional murders committed in conditions of non-obviousness: monograph]. Dyke Pole.

Дата першого надходження статті до видання: 01.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)